

Goda Regina

A KÖZÖTTISÉG GYAKORLATAI

Kelet-Európa-reprezentációk a német nyelvű irodalom perspektívájából

Az utazás, amely az „1989 utáni kelet-közép-európai próza [...] nagy élménye”,¹ adja az alapját Verena Mermer *Autobus Ultima Speranza*² és Marko Dinić *Die guten Tage*³ című regényének is. Előbbi esetében egy mindentudó narrátor szemén keresztül ismerjük meg több, az osztrák fővárosból hazautazó vendégmunkás történetét, utóbbi középpontjában egy én-elbeszélő Bécsből Belgrádba tartó utazása áll. A határátlépés mint szövegszervező elv hangsúlyosan arra a kérdésre irányítja a figyelmet, hogy az utazás mentén hogyan rajzolódik ki a szövegekben a közép- és kelet-európai tér. Továbbá vizsgálódásom középpontjában az áll, hogy az „archetipikus indulás-utazás-hazaérkezés”⁴ kompozíció eredeti formájában vagy módosult szerkezetként jelenik-e meg, másféle utazásnarratívát eredményezve.

Az európai tér megosztottsága

A regényalakok mindkét mű esetében vendégmunkások, akik Ausztriából indulnak haza, Dinić regényében Szerbiába, Mermernél Romániába. Az utasok életkörülményeik javítása érdekében vállalt migrációja az európai teret Nyugat-Kelet kettősségében, különböző értékdimenziók hozzárendelése mentén teszi megragadhatóvá. Nyugat mint a jólét és a lehetőségek, Kelet mint a nélkülözés világa jelenik meg. A Romániából útnak induló vendégmunkás-áramlat különböző generációkat foglal magába. A fiatalabbak közé tartozik Petru, aki Angliában dolgozik, Silviu, aki Nürnberg és Dachau között találta meg számítását, Oana, aki Bécsben ápolónő. Az idősebb generáció tagjai között találjuk Elenát, aki egy hivatalos dokumentum beszerzése céljából utazik

- 1 NÉMETH Zoltán, *Az 1989-es fordulat prózába írása a kelet-közép-európai irodalmakban*, *Literatura* 2002/2., 239.
- 2 Verena MERMER, *Autobus Ultima Speranza*, Residenz, Wien, 2018.
- 3 Marko DINIĆ, *Die guten Tage*, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2019.
- 4 BALAJTHY Ágnes, „Egy eredendő Másból” *Az utazás művészete a közelmúlt magyar irodalmában*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2019, 271.

Kolozsvárra, továbbá Istvánt, aki gyermekeinek eltartása és továbbtanulásuk biztosításának céljából vált külföldi munkavállalóvá. Ehhez hasonlóan a Nyugatról alkotott preconcepcióval indul útnak a *Die guten Tage* elbeszélője, Švabo is, hiszen szülőföldjén, Szerbiában a jobb életet a menekülés jelenti.

Európának sem a keleti, sem a nyugati régióját nem homogén nemzeti terek alkotják. Mermer regényében Románia mint interkulturális tér jelenik meg, ahol szászok, románok és magyarok élnek együtt. A Keletről Nyugatra vándorlók befogadó országba való beilleszkedése nem kerül megjelenítésre, a nyugati régió tereinek kulturális sokszínűségére, a nemzeti határok feloldódására magának a külföldi munkavállalásnak a beíródásával mutat rá a szöveg, az egyes emberi sorsokat egyesíti egy kollektív migrációs narratívában. Ezzel szemben Dinić regényében a hangsúly az elbeszélő, Švabo személyes történetén van, ugyanakkor ez egy tágabb kontextusba ágyazódik, amely a Balkánt elhagyókról, illetve a befogadó országban, az osztrák fővárosban létrejövő diaszpóráról szól. A főszereplő egyik utastársa Bécset a négy balkáni főváros egyikeként nevezi meg, amely város földrajzi szempontból nem a Balkánon található, de a diaszpórahullám következtében az a bécsi kerület például, ahol az elbeszélő is él, Nyugatba ágyazott Keletként úgy jelenik meg, mint „egy kicsi egykori Jugoszlávia a nyugat-európai nagyvárosba préselve”.⁵ Ez a térszerveződés a multikulturalizmus koncepciójára épül, amely a különböző kultúrákat egy társadalmon belül továbbra is szigetként képzelel el:⁶ „Schauen Sie sich nur mal die Viertel an, in denen wir im Grunde alles kriegten, vom bosnischen Börek bis zu serbischen Čevapčići, von kroatischem Bier bis hin zu montenegrinischen Weinen.”⁷ A kulturális heterogenitásra utal a lakások névtábláin látott sok -ić végű családnév, amely Švabo számára otthonosságérzetet ad ebben a környezetben. Az elbeszélő törekszik az új környezethez való alkalmazkodásra, idegenségérzetét a német nyelv elsajátítása által is igyekszik megszüntetni. Egy étteremben dolgozva találkozik a bécsi emberek Szerbiáról alkotott előítéleteivel, amelyek az országot mint „javíthatatlan tömeggyilkosok és muszlimgyűlölők”⁸ gyűjtőhelyét implicálják. A főszereplő, beilleszkedési kísérletei ellenére, egy bárban

5 DINIĆ, *I. m.*, 24.

6 Wolfgang WELSCH, *Transkulturalität. Realität – Geschichte – Aufgabe*, new academic press, Wien, 2017, 22.

7 DINIĆ, *I. m.*, 28. [Nézzen csak szét a negyedben, ahol alapvetően mindent megtalálunk, a bosnyák burektől a szerb csevapcsicsáig, a horvát sörtől a montenegrói borokig.] A német szövegeket saját fordításban adom közre – G. R.

8 *Uo.*, 160.

felszolgálóként dolgozva a befogadó társadalom bevándorlókkal szembeni elutasító magatartását tapasztalja meg: „Sie beegneten allem, das außerhalb ihrer eigenen Blase stattfand, mit tiefer Verachtung. [...] Gastarbeiter und Migranten mieden sie. Leute wie mich [...] gab es in ihrer Welt gar nicht.”⁹ A Bécsben megkezdett új élet impulzusai abból a szempontból bontják le a Nyugat mint a jólét világának prekoncepcióját, hogy bár az elbeszélő jobb életkörülmények között él, ugyanakkor soha nem válhat az új közösség tényleges tagjává. Ez tükröződik az egyik utastárs kijelentésében is: „schließlich sind wir *die Jugos*”.¹⁰

Ahogy Németh Zoltán is utal rá, a nyugat-európai régió sok esetben a vásárlás, a tárgyszervenvedély helyeként aposztrófálódik, amelynek egyik fontos helyszíne a szupermarket, amely „ott áll a kelet-közép-európai ember vágyainak centrumában”.¹¹ A tömegtermékek nagymértékű fogyasztásának példája Dinić regényében az a hazautazó, aki óriási élelmiszercsomagokat visz a „kiéhezett rokonságnak”.¹² Mermer regényében van, aki csak csomagot küld az otthonmaradottaknak. A nyugati fogyasztói társadalom tipikus alakja a magát a felvásárolt cikkekkel teli műanyag szatyrokkal körbebástyázó utazó: „seine Verwandten und Bekannten mit Konsumgütern aus Österreich beglücken will: Pralinen, Duschgel, Lego, Geschirr, Puppenkleidung”.¹³ A regények egy adott társadalmi csoportra, a vendégmunkások körére fókuszálnak, akiket az utazás kollektivizál. Mivel egy társadalmi közösséget érintő jelenség soha nem független az országban uralkodó gazdasági és társadalmi állapotoktól, így az utazóközönségnek a térváltása egyben a kiinduló országokban uralkodó körülményeket, illetve az erre adott reakciókat is magában foglalja. A Kelet több szempontból is a hiány tereként jelenik meg, azáltal válik megragadhatóvá, hogy a Nyugathoz képest ott mi nincs. Erre utal Švabo munkahiányra tett megjegyzése, illetve Mermer regényének zárómondatai: „Fährt fort, dass es genügend Bäume gebe in Rumänien... Das sei auch das Einzige... das Einzige, wovon genügend...”¹⁴

9 *Uo.*, 161. [Szembeszálltak mindennel, ami a saját körükön kívül történt, mély megvetéssel (...) a vendégmunkásokat és a migránsokat elkerülték. Olyan emberek, mint én (...) nem akadtak abban a világban.]

10 *Uo.*, 28. [végül is mi vagyunk a *jugók*]

11 NÉMETH, *I. m.*, 241.

12 DINIĆ, *I. m.*, 13.

13 MERMER, *I. m.*, 42. [rokonait és ismerőseit osztrák fogyasztási cikkekkel boldogította: pralinéval, tusfürdővel, legóval, edényekkel, babaruhával]

14 *Uo.*, 198. [folytatja, hogy Romániában elegendő fa van... Ez az egyetlen... az egyetlen, ami elegendő]

Az európai tér tehát a nyugati és keleti régiókhoz rendelt pozitív és negatív kategóriák mentén értelmezhető, ugyanakkor implicit jelentésrétegeiben Mermer regényében az európai tér másféle felosztása is kiolvasható. A határátlépés gyakorlatainak különbsége a múlt és a jelen perspektívájából jelenik meg, míg korábban a határon való túljutáshoz a félelem és a szorongás képzetei társultak, addig – ahogy az elbeszélő megjegyzi – „manapság [...] a határátkelés [...] jelentéktelen”.¹⁵ Az egyik utas történetének kapcsán a határok megnyitására adott reakció egyben azt az európai teret is megidézi, amelyben az utazás gyakorlata tiltott volt: „Europa [...] diesen Kontinent, der nach und nach auch seinen östlichsten Einwohnern Reisefreiheit zugestand”.¹⁶ Ezzel az utazás az európai kontinens egészét érintő történelmi eseményre, a rendszerváltásra és az addig tartó megosztottságára való folyamatos visszautalásként is értelmezhető. Ezt a jelenséget tematizálja Szirák Péter is útirajzokat elemző kötetében, amikor úgy fogalmaz, hogy az utazás reprezentációja „a 20. század második felében – vélhetően – leginkább politikai, s ennek révén mentalitástörténeti okokból enyészett el. Európa kettéosztottsága – Máraival szólva: Európa végzetes hanyatlása –, az utazás, a szólás és a vélemény szabadságának kelet-európai felszámolása nyomán még az alig használatos közönséges útikönyveket is cenzúrázták, s ez enyhén szólva sem kedvezett az utazási irodalomnak, mint a hiteles tanúságtéves műfajának.”¹⁷

Az utazás hármas kompozíciója

Az utazás, Michel Onfray gondolataiból kiindulva, a „közötliség [...] különleges geográfiá[já]t hoz[za] létre”,¹⁸ amelyben „nem vagyunk sem itt, sem ott”.¹⁹ Ez a közötliség a *Die guten Tage* elbeszélője esetében nem pusztán a kezdőponttól a cél felé tartó elmozdulásból fakad, hanem abból a viszonyrendszerből is, amelyet a közlekedési eszköz mint nem-hely²⁰ teremt a kiindulópont és a célország között. Az a busz, amelyen

15 *Uo.*, 9.

16 *Uo.*, 164. [Európát (...) ezt a kontinenst, ami idővel legkeletibb lakóinak is biztosította az utazás szabadságát]

17 SZIRÁK Péter, *Ki említ megérkezés? A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról*, Ráció, Budapest, 2016, 125.

18 Michel ONFRAY, *Az utazás elmélete. A földrajz poétikája*, Orpheusz, Budapest, 2011, 31.

19 *Uo.*

20 Marc AUGÉ, *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*, Műcsarnok, Budapest, 2012, 55.

az elbeszélő utazik, egy Gastarbeiterexpress, vagyis vendégmunkásokat szállító jármű. Az elbeszélő a „Wir fuhren”²¹ [Utaztunk.] többes szám első személyű kifejezéssel kollektivizálja a buszon utazókat, és magát is ebben a többesben pozicionálja. „A [busz, tehát a] nem-hely tere nem hoz létre sem egyedi identitásokat, sem viszonyokat, csak magányt és hasonlóságot”,²² ebben az esetben ez utóbbi abban ragadható meg, hogy a busz a vendégmunkások gyűjtőhelye. Az utazás oly mértékben írja felül az identitásokat, bármiféle nemzethez vagy nemzetiséghez való tartozást, hogy még a személyes dokumentumokban szereplő személyes adatok jelentősége is semlegessé válik: „Staatsbürgerschaften und Pässe zählen in dieser eingeschworenen Gemeinschaft wenig”.²³

Az elbeszélő, Švabo Belgrádba való hazatérése kényszerűség eredménye, ez pedig egyben az emlékezés kényszerűségét is magában hordozza, ugyanakkor a busz köztes tere teszi lehetővé a visszatekintést, az utazás hívja elő belgrádi emlékeit. A felidézett eseményekből kiviláglik egyrészt egy általánosabb kép a belgrádi mindennapokról, amelyben a bombázások, a háborús traumák nagy szerepet kapnak. A városi élet mellett egy szűkebb makroközösségben szerzett élményeit is felidézi az elbeszélő: az iskolai órák helyetti kocsmázást, drogvásárlást, a történelemórák eseményeit. Megjelennek továbbá az elbeszélő személyiségfejlődését leginkább gátló, családi mikroközösségében szerzett tapasztalatai, amelyek közül legfontosabb az apjával való konfliktusokkal teli viszonya. Belgrádból való távozása a lehetőségek felkutatásán túl egyben az apja elől való menekülés is, aki feldolgozatlan háborús traumái miatt a fiú számára elviselhetetlenné teszi a szülői házban való létezését. Így hazatérése egyben az apjával való szembenézés, az ebből fakadó saját traumáinak feldolgozására irányuló kísérlet is válik.

Az utazásnak nemcsak az indulás, hanem az érkezés is fontos eleme, de vajon Švabo esetében beszélhetünk-e tényleges megérkezésről? Bár a cselekmény szempontjából a busz befut Szerbiába, az elbeszélő pedig elmegy gyerekkorának helyszínére, ugyanakkor ez a térváltás nem oldja fel azt az idegenségtapasztalatot, amely a gyermekkor traumatikus eseményeiből, illetve a migráció okozta elszakadásból fakad. A szülői házba való megérkezést követően a családtagok, tehát a Mások hozzá való viszonyán keresztül teremődik meg benne a kívüliség érzése: „Feiste

21 DINIĆ, *I. m.*, 9.

22 AUGÉ, *I. m.*, 60.

23 DINIĆ, *I. m.*, 12. [az állampolgárságok és az útlevelek alig számítottak ebben az összezárt közösségben]

Gesichter startten uns an – alle rochen die Gelegenheit auf Genugtuung für die Schmach, die ich meinem Vater damals zugefügt hatte [...] Zehn Jahre, in denen sie keine Kriege führen, in denen sie ihren Hass nicht nach außen tragen durften: Hier und jetzt bündelte sich alles.”²⁴ Az idegenségérzet analóg a Bécsben átéltekkel: egy bárban dolgozik,²⁵ ahol a vendégek tekintik idegennek, ez tükröződik megfogalmazott kérdéseikben is, amelyek közül a leggyakoribb, hogy a horvátokat, bosnyákokat vagy az albánokat gyűlöli-e jobban. A két országban szerzett tapasztalatok különbsége abban áll, hogy az osztrákok között ő a szerb, a balkáni, a szerbek között pedig a bécsi, vagy ahogyan az egyik ismerőse által az öltözékére tett megjegyzéséből kiderül, a nyugati: „schaust wie ein echter Westler aus in diesen fancy Klamotten”.²⁶

Švabo Bécsbe való emigrálásával elhagyta azt a földrajzi teret, amely otthonául szolgált, ezzel pedig „[el]vesz[tette] természetes fizikai kötődés[ét].”²⁷ Ennek következtében a „területi lokalizáltság [...] hiányában”²⁸ hazátlanná válik. Hiányzik az életéből az identitást alapjaiban formáló nemzethez, családhoz, társadalmi csoporthoz való tartozás, illetve azok a rögzített életterek is, amelyek az állandóságot, a bensőségeséget jelentő otthonnak felelnének meg. Bár az identitás alapjának van egy időn átívelő egysége,²⁹ az elbeszélő esetében ez a kényszerű helyváltoztatás következtében megtörik. Az útlevelében található tartózkodási engedéllyel csupán egy mindig időszakos, „kölcsonzótt identitást”³⁰ tudhat magáénak. Az indulás-utazás-hazatérés hármaskompozíciójának utolsó eleme Švabo számára nem lehetséges. Szobája, ahonnan tíz évvel korábban elindult, az évek alatt sem változott, ezzel a változatlanossággal pedig egyben az örökös indulás helyévé is válik. Ágyában fekvé a Bécsbe való visszautazáson töpreng, amely újra az utazóközönség részévé válást is jelenti, amelyet ő az örök jelzővel lát el. Ez az örök a kör-

24 *Uo.*, 183–184. [elhízott arcok bámultak bennünket – mindannyian azon szégyennel szembeni elégtételtől büzlöttek, amit annak idején apámnak tulajdonítottam (...) Tíz év, ami alatt nem vezettek háborút, nem mutathatták kifele a gyűlöletet: itt és most ez mind összekapcsolódott.]

25 A Švabo által végzett munka és annak tere hasonló módon jelöli ki az elbeszélő idegenségét, kívülállóságát, mint a Melinda Nadj Abonji *Galambok röppennek föl* című regényében szereplő Kocsis család esetében.

26 DINIĆ, *I. m.*, 228. [ezekben a divatos cuccokban úgy nézel ki, mint egy igazi nyugati]

27 GYÁNI Gábor, *A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás* = *Uő.*, *Az elveszített múlt*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010, 244.

28 *Uo.*, 240.

29 Christian KLEIN, *Erzählen und personale Identität = Handbuch Erzäblliteratur*, szerk. Matias MARTINEZ, J. B. Metzler, Stuttgart, 2011, 83.

30 DINIĆ, *I. m.*, 120.

körösséget, a folyamatos úton levést jelenti, hiszen a migráns „bár helyet vált[oztat]”, de sose tér haza.³¹ A hazatérés Švabo esetében nem valósulhat meg, kölcsönzött identitásának következtében számára csak a gyermekkor helyszínére való visszatérés lehetséges, ez pedig felülírja az utazás korábban már idézett hármaskompozícióját, és a megváltozott mintázatban a hazaérkezést a visszatérés váltja fel.

Švabo szülőföldre való visszatérése a múltba való út is, szembenézés, amelynek lezárását a múlt traumáinak feldolgozása jelentené. Švabo múltbeli sérülései az apjával való konfliktusból származnak, aki a háború miatt átélte szenvedéseit vetíti ki családjára. Švabo és az apja konfliktusán keresztül egy tágabb kontextus, egy generációkon átívelő történelmi trauma rajzolódik ki, az apák háborús bűne: „den Krieg mit nach Hause gebracht und das persönliche Trauma zu einem kollektivem gemacht hatten”.³² Bár az édesapa a nagymama temetését követően megpróbál beszélgetést kezdeményezni az elbeszélővel, azonban ez az apa monológja lesz, Švabo ugyanis nem kíván aktív résztvevőjévé válni a diskurzusnak. Édesapja egy történetet mesél el abból az időből, amikor a toborzóirodában dolgozott, történetét így zárja: „Das war ein guter Tag, und von denen gab es nicht viele.”³³ Az apa távozását követően az elbeszélő által tett megjegyzésben azonban az tükröződik, hogy nem tud apjának megbocsátani: „Was gingen mich seine guten Tage an?”³⁴ Švabo számára nemcsak vendégmunkácsi pozíciójából kiindulva hiúsul meg az érkezés, hanem a múlt végleges hátrahagyása és a jelenbe való megérkezése is, hiszen a múltfeldolgozás lehetetlensége miatt az emlékezés és felejtés által meghatározott közöttiségbe kerül: „Ein Teil von mir versuchte krampfhaft, mein bisheriges Leben in Serbien zu vergessen, während ein anderer Teil ununterbrochen daran erinnert wurde.”³⁵

Mermer regénye egy Bécsből Kolozsvár felé vezető buszutat visz színre. Az utazást közvetlen megelőző praxisok terei itt is megjelennek: a pályaudvar, amely az „utasok közös identitását”³⁶ már az utazás megkezdése előtt létrehozta, univerzális funkciójú az indulás értelmében, hiszen mindig a fixált kiindulási pontot jelöli, magába foglalva ugyan-

31 FARAGÓ Kornélia, *Az út-jellegű értésformák. A térváltás poétikája és a kulturális narráció = Uő., Kultúrák és narratívák. Az idegenség alakzatai*, Forum, Újvidék, 2005, 20.

32 DINIĆ, I. m., 25. [a háborút hazavitték és a személyes traumát közösségivé tették.]

33 Uő., 235. [Ez egy jó nap volt, amiből nem akadt túl sok.]

34 Uő., 237. [miért támadnak rám ezek a jó napok?]

35 Uő., 93. [Egy részem görcsösen próbálta elfelejteni szerbiai életem, míg egy másik részem folyamatosan arra emlékezett.]

36 AUGÉ, I. m., 59.

akkor a különböző választható úti célokat, tehát a megérkezés helyszínének sokféleségét. A pályaudvar tipikus eleme a váróterem, amely – öszszegyűjtve az utazókat – tulajdonképpen már azt a közötliséget készíti elő, amely az utazást is jellemzi, hiszen „már nem vagyunk a régi helyünkön, de még nem jutottunk el az óhajtott helyre”.³⁷ „Valójában mikor kezdődik az utazás?”³⁸ – teszi fel a kérdést Michel Onfray. Nem pusztán abban a közötliségben, amelyet a váróteremben való időzés implikál, hanem azokkal az induláshoz szorosan hozzá tartozó tevékenységekkel is kezdődik, amelyek az utazás előírt gyakorlataiként működnek. Ehhez tartozik a csomagok bepakolása, a jegyellenőrzés, illetve az egyik sofőr, Ioan szerint az ottmaradottaktól való búcsúzás aktusa is, amely cselekvések egyben az utazást megelőző rituálévá válnak, és ez egyúttal az utas beavatási szertartása is, amellyel az aktuális út közötliségének tagjává válik. A beszállás során nyitva levő buszajtó még a külvilághoz való tartozást szimbolizálja, ám az utolsó utast követően a záródó ajtó egyben a külvilágtól való elszakadást és ezzel együtt az éppen aktuális utazótársadalmat fogja egybe. A buszra felszállók tehát egy, csupán az utazás idejére létrejövő időleges közösség részévé válnak, amelynek úti célja Románia: „Jede Reisegesellschaft ist eine Konstellation, die nur eine Nacht lang besteht.”³⁹

Marc Augé gondolatmenetét szem előtt tartva a közlekedési eszközök mind olyan nem-terek, amelyek eltörölnek minden egyediséget és különbséget.⁴⁰ Paradox módon az utazás kirajzolja a Bécsből induló jármű utasainak személyes történetét, azonban a busz tere felülírja ezt az individualitást, és a történetekben rejlő hasonlóságot emeli ki. A *Die guten Tage* vendégmunkásexpresszéhez hasonlóan a közös úti célon túl az utasokat az köti össze, tehát az lesz a hasonlóság alapja, hogy mindannyian a jobb lehetőségek reményében döntöttek a külföldi munkavállalás mellett, ezzel pedig a vendégmunkás, az ingázó szerepkörét veszik magukra, amely merőben ellentétes azzal az utazóéval, aki magáért az úton levés öröméért vált helyet: „Freude am Reisen? Verspüren die wenigsten. Die meisten pendeln seit Jahren zwischen Familie und Lohnarbeit.”⁴¹

Folyamatos mozgásuk a valahová tartozás állapotát a gyökértelenség válással írja felül, ezzel párhuzamosan pedig személyes élményeik is

37 ONFRAY, I. m., 27.

38 *Uo.*, 27.

39 MERMER, I. m., 87.

40 AUGÉ, I. m., 60.

41 MERMER, I. m., 26. [Örömet az utazásban? A legkevésbé éreztek ilyet. A legtöbbjük évek óta ingázik a család és bérmunka között.]

egy univerzális, konkrétumokhoz nem kötődő történetté állnak össze, amelyben a szereplők is felcserélhetőek. Ennek az univerzalitásnak a megtestesítője az utazás állandó alakja, a sofőr, aki legtöbbször néma tanúja a látottaknak és hallottaknak: „Für Ioan sind Gesichter sowieso ersetzbar; wie Geschichten, die unterwegs an ihn (...) herangetragen werden.”⁴² Az utasok, akiknek egy része kényszerűségből lemond családjáról, anyagi motivációtól vezérelve vállal külföldi munkát, így azonban az ingázó és a vendégmunkás pozíciójába helyezkedve az indulás-utazás-érkezés koncepciója is felülíródik, hiszen ahogyan a Dinić-regény alakjainak, úgy ezeknek az utasoknak a számára sincs lehetőség a tényleges megérkezésre. Ők is a folyamatos változásnak alávetett identitásokkal rendelkeznek,⁴³ rendszeressé vált utazásaik egyben a különböző identitások közötti mozgást is magukban foglalják: „Pendelt zwischen zwei Identitäten.”⁴⁴ Bár a buszról való leszállással a cselekmény szempontjából mindenki megérkezik a vágyott célországba, és ezzel együtt az utasok különféle irányba való távozása felosztatja azt az utazótársadalmat, amely az induláskor jött létre, azonban az utasok jelentős része már a megtervezett visszautazás gondolatával kelt útra, így lényegében az érkezés csak egy forduló, egy átmenet, amely a visszaindulás irányába koordinálja az utasokat, így azonban a hármas kompozíció az indulás-utazás-indulás elemeivel írható le.

A vizsgált szövegekben ábrázolt utazások, amelyek „eseményszerűség[ükben] vál[nak] megragadhatóvá”,⁴⁵ körvonalazzák a közép- és kelet-európai régiót, ugyanakkor az indulás és érkezés tereihez tartozó érték kategóriák mentén, a Nyugat-Kelet dichotómiáján keresztül írják felül. A kelet-európai régió a hiány tereként jelenik meg, így a Nyugat mint a jobb élet felé tartó migráció kényszerűség eredménye.⁴⁶ Az úton

42 *Uo.*, 13. [Ioan számára az arcok ugyanúgy behelyettesíthetőek; mint a történetek, melyek útközben (...) rátapadtak.]

43 Iain CHAMBERS, *Vándorlás, kultúra, identitás*, Helikon 2002/4., 437.

44 MERMER, *I. m.*, 124. [Két identitás között ingáznak.]

45 VINCZE Ferenc, *Az idegen tekintet mint Kelet-Európa színrevitele. A transznacionális irodalomértés perspektívái*, Irodalmi Szemle 2019/3., 37.

46 Közép- és Kelet-Európa természetűsödésének Nyugat-Kelet kettősségén keresztül felülírása a kortárs német nyelvű próza egyik meghatározó témája. A szövegekben a vágyott világ, a Nyugat legtöbbször Ausztriát és Németországot jelenti. Így van ez Radek Knapp *Der Gipfeldieb*, illetve *Der Mann, der Luft zum Frühstück aß* című alkotásaiban is, amelyek középpontjában egy Lengyelországból az osztrák fővárosba áttelepülő migráns áll. Knapp textusaiban Kelet-Európa nem pusztán a hiány tereként, hanem a bűnözés szinonimájaként is aposztrófálódik. Az Akos Doma *Der Weg der Wünsche* című regényének középpontjában álló Kállay család szemében szintén a nyugat-európai régió analóg a szabadság, a jólét és a gazdagság fogalmaival. A hetvenes évek első felében disszidálnak Magyarországról, utazásuk az európai teret a vasfüggöny általi megosztottságában ábrázolja,

levés gyakorlatának ezen típusa teremti meg a migráns és a vendégmunkás utazói alakváltozatait, akik nem pusztán két tér között, hanem identitásukat tekintve is állandó ingázásnak vannak kitéve. Ez az utazási forma a hagyományos hármass koncepciót egyrészt úgy írja felül, hogy a szükségszerű térváltás következtében a kiindulópont az örökös indulás helyévé változik, illetve a szülőföldtől való elszakadás eredményeképp az ellentétes irányba, vagyis a visszafelé mozdulás a hazatérés helyett pusztán ideiglenes visszatérésként értelmezhető.⁴⁷

a nyugati individualizmussal a keleti régió mint kommunista hatalmi tér áll szemben, amelyben csak az engedelmessé válás útján lehet boldogulni. Hasonló módon Artur Becker *Das Herz von Chopin* című alkotása is a Nyugat–Kelet-felosztásra épül, a főszereplő Lengyelországot maga mögött hagyva érkezik meg Németországba, hogy használatotó-kereskedőként gazdagodjon meg.

47 A szülőföldjét elhagyó, majd évekkel később hazalátogató utazó a kortárs német és magyar nyelvű prózának is jellegzetes alakja. A maga mögött hagyott országba való visszatérés az emlékezést és a teret a jelen perspektívájából szervezi, ez egészül ki a múlt reflektálásával, megteremtve ezzel egy sajátos visszatérés-narratívát. Ez adja a szövegszervező erejét többek között Papp Sándor *Zsigmond Gyűlölet*, Tompa Andrea *Haza*, Richard Wagner *Ingóságok* és Johann Lippert *Ajtó a hátsó konyhához* című regényének.